

II.HAFTA_ymacit

I.MUVATTA' TÜRÜ HADİS EDEBİYATI

(Ömer Özpınar, dr. Tezinden)

Sünen türü edebiyatla muhteva bakımından benzer olmakla birlikte, bunlardan farklı bir isimle zikredilmesinden ve ifade ettiği anlam açısından, *muṣatta'* türünü ayrı bir başlık altında değerlendirmek istiyoruz.

Meşhur kullanım olarak *sünen* şeklinde adlandırılan ve hadîslerin fıkıh bâblarına göre tedvîn ve tasnîf edildiği edebiyatın, hicrî II. asırda Hicaz bölgesindeki genel adı *muṣatta'*dır. Eldeki bilgilerden, bu tür Hadîs edebiyatına ait ilk ürünlerin, tasnîf döneminin başlangıcı kabul edilen hicretin ikinci asrının ortalarında veya biraz daha önce tasnîf edildikleri anlaşılmaktadır. Bu türün ortaya çıkmasında, *sünenler* de olduğu gibi, Irak'ta Ebû Hanîfe (v.150/767) önderliğinde tedvîn edilen “re'ye dayalı fıkıh anlayışına karşı oluşan tepkinin” etkili olduğu tespiti yapılmaktadır.¹ Iraklı fakihlerin, fıkıhın kaynağı olarak kıyâsa başvurmaları, Evzâî, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik gibi hadîse dayalı fıkıhı savunan Hicazlı muhaddis fakihlerini harekete geçirmiş; böylece hüküm istinbatında kullanılmak üzere, fikhî hadîsleri tasnîf etmişlerdir.²

Medine'de Hz. Peygamber (s.a.v.)'den miras kalan uygulamalar ile bu coğrafyadaki âlimlerin görüşlerinin kaydedildiği anlaşılan *muṣatta'lar*, bazılarınca, “hadîslerin fıkıh konularına göre tasnîf edildiği ilk hadîs eserleri”³ olarak kabul edilmektedir.

İbn Abdilberr (v.463/1070)'in verdiği bilgiye göre, *muṣatta'* türünde Medine ehlinin üzerinde icma ettikleri uygulamalar konusunda ilk kitap tasnîf eden, Abdülaziz b. Abdillâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (v.164/780) olmuştur.⁴ İsbahân'dan gelerek Medine'ye yerleşen bir aileye mensup olan İbnü'l-Mâcişûn, İmam Mâlik'in ashâbındandır ve birlikte hadîslerin fıkıhı üzerinde çalışmışlardır.⁵ Birçok kitabı bulunan İbnü'l-Mâcişûn'un,⁶ çok hadîs bilmediği, ancak fakih ve fasih biri olduğu kaydedilmektedir.⁷ İbnü'l-Mâcişûn'un Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ait uygulamalardan daha çok, Medineli âlimlerin görüşlerine yer verdiği anlaşılan *Muṣatta'*ı, İmam Mâlik inceledikten sonra: “Ne güzel bir iş yapmış. Fakat bunu yapan ben olsaydım, önce âsârı yazar ondan sonra âlimlerin sözlerini kaydederdim” dediği nakledilmiştir. Bu olaydan sonra, Mâlik'in söz konusu ettiği kendi metodu üzere, *el-Muṣatta'*ı tasnîf ettiği söylenmektedir.⁸

İbn Abdilberr'in kaydettiği bir başka habere göre, İmam Mâlik'ten önce Medine uleması *muṣatta'* adıyla birçok eser tasnîf etmiştir.⁹ el-Hatîb de, İbn Ebî Zî'b (v.159/776)'in Mâlik'ten önce *Muṣatta'* adıyla bir kitap tasnîf ettiğini ifade eden haberi

¹ Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, II, 107-108.

² Ahmed Emîn, a.g.e., II, 108.

³İtr, Muvâzene, 300; Hucvî, el-Fikru's-Sâmî, I, 335.

⁴İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.

⁵ Zehebî, Tezkiratü'l-Huffâz, I, 222.

⁶ Bkz. Zehebî, Nübelâ, VII, 312.

⁷ Zehebî, a.g.e., VII, 309.

⁸ İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.

⁹ Bazı *muṣatta'* musannifleri şunlardır: İbn Ebî Zî'b (v.159/776), Abdülaziz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn (v.164/780); İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (v.184/800), Abdullah b. Vehb (v.197/813). Bkz. Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, I, 89; Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, II, 1907; Kettânî, Müstatrafe, 9.

doğrulamakta ve bu haberi nakletmektedir.¹⁰ Hatta, “bu yüzden insanlar, kitabını tasnif ettikten sonra Mâlik'e boşuna uğraştığını, zira tasnif ettiği kitaptan daha muhtevalı birçok *muvatta'* bulunduğunu söylemişler”; o da, o kitapların pek işe yaramadığını işaretle “Ben olsam onları kuyuya atarım”¹¹ diyerek, kendi eserinin farklı olduğunu ifade etmiştir.

İmam Mâlik'in kitabına *muvatta'* denilmesinin sebebi olarak da, Mâlik'in onu yetmiş fakihe arzetmesi ve onların kabulüne mazhar olması dolasıyla "*muvafakat edilmiş/onaylanmış*" manasında *el-Muvatta'* denmiştir.¹² Bir de, *muvatta'* kelimesinin sözlük anlamı olan, 'çıgnenen ve izlenen işlek yol'dan hareketle, İmam Mâlik'in, Medine'deki uygulamaları huccet kabul etmesinin bir sonucu olarak, kitabına bu ismi verdiği söylenmektedir.¹³

II. İMAM MÂLİK VE EL-MUVATTA' ADLI ESERİ

A.MÂLİK b. ENES مالك بن أنس

DİA'dan

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795)

Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis.

Müellif: AHMET ÖZEL

93'te (712) dünyaya geldi. Doğum tarihiyle ilgili olarak kendisinden de nakledilen bu rivayet yanında 90-98 (709-717) yılları arasındaki bir tarihte doğduğu da zikredilmektedir (Kâdî İyâz, I, 111).

Kâdî İyâz, Vâdilkurâ'nın Zülmerve köyünde doğduğuna, önce Medine yakınlarındaki Akîk mevkiine, ardından Medine'ye yerleştiğine dair bir rivayet nakleder (a.g.e., I, 115).

Soy bakımından Araplar'ın iki ana kolundan biri olan Kahtânîler'e (diğeri Adnânîler) mensup olduğundan bu kabilenin bazı alt kollarına nisbetle Asbahî, Ya'murî, Himyerî ve menşelerinin Yemen olmasından dolayı Yemenî nisbeleriyle anılmıştır.

Dedesı Mâlik veya onun babası Ebû Âmir Yemen'den gelerek Medine'ye yerleşmiş, burada Benî Teym b. Mürre kabilesinin halîfi olmuştur.

Ebû Âmir'in, Bedir dışında bütün gazvelere katılan bir sahâbî olduğu rivayeti yanında muhadram tâbiî olduğu da ileri sürülmüştür.

Dedesı Mâlik tâbiîn büyüklerinden olup Hz. Ömer, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Ebû Hüreyre, Hassân b. Sâbit ve Hz. Âişe'den rivayette bulunmuş, Halife Osman şehid edildiğinde onu kefenleyip defneden dört kişi arasında yer almıştı. Hz. Osman zamanında mushafın istinsahıyla görevlendirilenlerden biri de o idi.

İmam Mâlik'in **babası Enes**, kendi babası ve kardeşleri kadar ilimde tanınmış bir kişi olmamakla birlikte ondan da bazı rivayetler nakledilmiştir.

İmam Mâlik devrin önemli ilim merkezlerinin başında gelen Medine'de yetişti. Önceleri ilim tahsiline rağbet etmeyip güvercinlerle vakit geçirirken bir gün babasının sorduğu bir soruya kardeşi Nadr'ın doğru, kendisinin yanlış cevap vermesi ve

¹⁰ Hatîb, el-Câmi' li Ahlâkî'r-Râvî, II, 282.

¹¹ İbn Abdilberr, et-Temhîd, I, 86.

¹² Zürcânî, Şerh, I, 12; Suyûtî, Tenvîru'l-Havâlik, I, 7; Ebû Zehv, el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn, 246.

¹³ Suyûtî, a.g.e., I, 7; Krş. Hucvî, el-Fikru's-Sâmî, I, 388.

babasının, “Güvercinler seni oyaladı” demesi üzerine öğrenime karar verdiğini ve ilk olarak Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec’den hadis dersi almaya başladığını söyler. Kur’ân-ı Kerîm’i bu sırada ezberlemiş olmalıdır.

Büyük tâbiîn âlimlerinden biri olan bu hocasının yanında geçirdiği yedi yıllık öğrenim hayatından meşhur fakih Rebiâtürre’y’in ders halkasına katıldı. Fikhî melekesinin gelişmesinde ve usulünün şekillenmesinde re’y taraftarı bu hocasının büyük tesiri olmakla birlikte kendisinin hadis ve esere olan bağlılığı ve Rebîa’nın selevin görüşlerine muhalefeti sebebiyle son zamanlarda onun meclisini terk ettiği belirtilir.

Bunun ardından bağlandığı ve kendisinden en çok faydalandığı hocası İbn Şihâb ez-Zührî’dir. Bu arada İbn Ömer’in âzatlısı Nâfi’, Ebû’z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Eyyûb es-Sahtiyânî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Ebû’l-Esved Muhammed b. Abdurrahman ve Hişâm b. Urve gibi âlimlerin ilim meclislerine devam etti.

Hadis aldığı hocalarının üç yüzü tâbiîn, altı yüzü tebeu’t-tâbiîn olmak üzere dokuz yüz civarında bulunduğu söylenir.

Hocalarıyla ilgili olarak bazı âlimler eser telif etmiş (a.g.e., I, 200), bunlardan İbn Halfûn’un kitabı yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Onun, “*Bu ilim dindir; onu kimden aldığınıza dikkat edin. Şu direklerin dibinde (Mescid-i Nebevî’de), ‘Resûlullah buyurdu’ diyen yetmiş kişiye yetiştirdim, fakat onlardan bir şey almadım. Halbuki onlardan birine beytûlmâl verilseydi emniyette olurdu, o derece doğru kimselerdi. Fakat bu işin ehli değildiler. Zührî buraya gelince onun kapısına üşüştüğ*” sözü (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 46; Kâdî İyâz, I, 123) hoca seçiminde ne derece titiz davrandığını göstermektedir.

Bazı öğrencilerin Abdurrahman b. Hürmüz’e, “Biz soru sorunca cevap vermiyorsun, Mâlik ve Abdülazîz b. Ebû Seleme sorunca cevap veriyorsun” diye şikâyetle bulunduklarında kendilerinin her söyleneni aldıklarını, Mâlik ile Abdülazîz’in üzerinde düşünüp doğru bulduklarını alarak diğerini bıraktıklarını belirtmesi de (Kâdî İyâz, I, 134) onun kavrayış ve titizliğinin bir başka örneğidir.

Zekâsı ve gayreti sayesinde kısa sürede ilimde derinleşen ve hocalarının takdirini kazanan Mâlik yirmi yaşlarında ders ve fetva vermeye başladı. Mescid-i Nebevî’deki ders halkasıyla kısa zamanda üne kavuştu. İslâm dünyasının her tarafından gelen öğrenciler ondan hadis dinlemek ve fıkıh öğrenmek için yarışır oldu.

Özellikle hac mevsimleri sırasında ders halkasında büyük izdiham yaşanır. Önceleri Mescid-i Nebevî’de ders verirken ileriki yıllarda sürekli özrü sebebiyle derslerini evinde sürdürdü. Bir taraftan düzenli şekilde ders verip talebe yetiştirirken diğer taraftan da hac münasebetiyle Haremeyn’e gelen ulemâ ile sohbet ve müzakerelerde bulunarak ilmini ilerletti. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa’d, Evzâî, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî bilgi alışverişinde bulunduğu âlimlerden bazılarıdır.

Bilhassa Şeybânî onun meclisine üç yıl kadar devam etmiş, kendisi de bu vesileyle Irak ehlinin fikhını öğrenme imkânı bulmuştur.

Leys b. Sa’d ile birbirlerine gönderdikleri ve çeşitli konuları tartıştıkları mektuplarda olduğu gibi (a.g.e., I, 64-65; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 83-88; Türkçe tercümesi için bk. AÜİFD, XVI [1986], s. 131-154) ulemâ ile yazışma yoluyla da fikir alışverişinde bulunmayı sürdürmüştür.

İmam Mâlik’ten ders alan talebelerin sayısı binleri bulmakla birlikte kendi görüş ve mezhebinin yayılmasına ancak bir kısmı öncülük etmiştir.

Abdullah b. Vehb uzun süre Mâlik'in yanında kaldı ve Mısır'da onun görüşlerini yaydı.

Abdurrahman b. Kâsım, İbn Vehb'den sonra Mâlik'e öğrencilik yapmış olup onun baş talebesi sayılır.

Mezhep fıkhnın tedvininde büyük hizmeti geçen İbnü'l-Kâsım'ın ardından Mısır'da otorite olan Eşheb el-Kaysî bir başka öğrencisidir.

Mâlik'in dışında bu üç zattan da faydalanan bir diğer Mısırlı talebesi Ebû Muhammed İbn Abdülhakem'dir.

Mezhebin Kuzey Afrika'da yayılmasına hizmet edenler arasında İbn Ziyâd el-Absî, İbn Gânim el-Kâdî, Behlûl b. Râşid ve İbn Ferrûh ile, İbnü'l-Kâsım'dan büyük ölçüde faydalanan mezhep fıkhnı derlediği el-Esediyye adlı eseriyle mezhebin tedvininde önemli rol oynayan Esed b. Furât'ı anmak gerekir.

Mâlikî mezhebini Endülüs'te temsil eden öğrencileri arasında Şebtûn lakabıyla tanınan Ziyâd b. Abdurrahman el-Kurtubî, Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî; Irak'ta Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî, Vâkıdî; Şam'da Ebû Müshir, Velîd b. Müslim; Medine'de İbnü'l-Mâcişûn, Ma'n b. İsâ, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ ve Mugîre b. Abdurrahman el-Mahzûmî zikredilmelidir.

Dârekutnî, Mâlik'ten rivayette bulunanlarla ilgili olarak kaleme aldığı eserinde bin kişiyi sayar (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 45).

Hatîb el-Bağdâdî ve Kâdî İyâz da ondan rivayette bulunanlara dair birer kitap kaleme almış olup ilki yaklaşık bin, diğeri bin üç yüzü aşkın kişinin adını vermiştir (bir liste için bk. Kâdî İyâz, I, 254-279; Süyûtî, s. 23-56; bu konuda eser yazanlar için bk. Kâdî İyâz, I, 45-46).

İmam Mâlik'ten ayrıca Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî-Billâh, Mûsâ el-Hâdî, Hârûnürreşîd ve Emîn ile Şâfiî, Leys b. Sa'd, Abdullah b. Mübârek, Evzâî, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi müctehid imamlar ve kendi hocalarından Rebîatürre'y, İbn Şihâb ez-Zührî, Yezîd b. Abdullah, Hişâm b. Urve, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.

Mâlik, pek azı dışında hocalarının hemen hepsinin kendisinden fetva sorduklarını belirtir (Kâdî İyâz, I, 137; Süyûtî, s. 57).

Hayatının yarısını Emevîler, yarısını Abbâsîler devrinde geçiren Mâlik'in kendi dönemindeki siyasî olaylardan uzak durduğu, mevcut yöneticilere de karşıtlarına da açık bir destek vermediği anlaşılmaktadır.

Onun siyasî olaylar karşısındaki tarafsızlığında gerek kendisinden önce Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın Emevî yönetimine karşı çıkışları, gerekse kendi zamanında Hâricî lideri Ebû Hamza eş-Şârî'nin Haremeyn'deki (130/748), Muhammed en-Nefsüzzekiyye'nin Medine'deki (145/762) isyanları ile diğer çeşitli isyanlar sırasında çok kan dökülmesinin yol açtığı olumsuz durum ve bunun Haremeyn halkında meydana getirdiği hayal kırıklığının büyük etkisi olmalıdır.

Gayri meşrû veya adaletsiz görülen bir yönetime karşı çıkılırken daha büyük zararlara yol açmanın doğurduğu tedirginlik yanında karşı çıkanların diğerlerinden farklı olup olmayacağına dair tereddütler, dönemindeki birçok büyük âlim gibi Mâlik'in de isyanı hoş karşılamayıp devlet adamlarına hakkı tavsiye etme yolunu tutmasının başlıca sebebi olmuştur.

Gerek bu tavrı gerekse halk ve yöneticiler katındaki itibarı dolayısıyla doğacak yankılardan ötürü hilâfet konusunda açıkça fikir beyan etmediği görülmektedir.

Yöneticilerle iyi ilişkiler içinde bulunmasına rağmen zaman zaman İmam Mâlik de haksız muamelelere mâruz kaldı.

Derslerinde, baskı altında meydana gelen boşamanın geçersiz olduğuna dair hadisi rivayet etmekle Ebû Ca'fer el-Mansûr'a yapılan biatın da geçersiz olduğunu ima ve Muhammed en-Nefsüzzekiyye'ye biatı teşvik ettiği iddiasıyla 146 (763) yılında Medine valisinin emriyle tutuklanıp kırbaçlandı ve omuzu sakatlandı. Anılan hadisi Nefsüzzekiyye'nin isyanı sırasında rivayet etmesi onun taraftarlarınca işaret edildiği şekilde yorumlanmış olabileceği gibi sevmeyenleri tarafından yönetim katında aleyhine kullanılmış olması da muhtemeldir.

Gerçekte İmam Mâlik'in yönetime karşı bir tavrının olmadığına anlaşılmaması, ayrıca halkın ona yapılan haksızlığa büyük tepki göstermesi sebebiyle Halife Mansûr hac için geldiğinde kendisini çağırarak özür diledi ve gönlünü aldı.

Ayrıca ondan derlediği hadisleri kitap haline getirmesini, bunu çoğaltarak bütün şehirlere göndermeyi ve onunla amel edilmesini emretmeyi düşündüğünü belirttiyse de Mâlik bunun doğru olmadığını söyleyerek karşı çıktı (İbn Sa'd, s. 440; İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 80-81).

Daha sonra Mehdî ve Hârûnürreşîd'in de aynı talepte bulunduğu, ancak onun yine kabul etmediği rivayet edilir (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 80; Süyûtî, s. 71). Halifelerin idarede ve yargıda birlik ve istikrarı sağlamaya yönelik bu tekliflerine, her âlimin kendisine ulaşan sünnet mirası ve yaşadığı çevrenin şartlarına bağlı olarak farklı görüşler taşımasının tabii olduğunu, aksi bir görüş ve uygulamaya zorlamanın doğru sayılmadığını belirterek karşı çıkmıştır.

Hac veya umre için Mekke'ye gidişleri dışında Medine'den ayrılmamış, Medine'nin mânevî değeri yanında buradaki zengin ilmî ortam da gerek talebeliği gerek hocalığı zamanında başka yere gitmekten onu müstağni kılmıştır. Bu sebeple Halife Mehdî-Billâh'ın onu Bağdat'a davetine de olumlu cevap vermeyip affını istemiştir.

İmam Mâlik, geçirdiği kısa süreli bir rahatsızlıktan sonra 14 Rebîülevvel 179 (7 Haziran 795) tarihinde Medine'de vefat etti, cenaze namazını Medine valisi kıldırdı ve Bakî' Mezarlığı'na defnedildi. Rebîülevvel ayının üçünde, onunda, on birinde, on üçünde, ayrıca safer yahut receb ayında vefat ettiğine dair rivayetler de vardır.

Rivayete göre Mâlik uzun boylu, beyaz ve güzel yüzlü, mavi gözlüydü. Güzel ve pahalı elbiseler giyer, bunu ilim ehli için gerekli görürdü. Evinin döşenmesine ve görünüşüne dikkat eder, güzel eşyalar alırdı.

Yeme içme konusunda da titiz olduğu, beslenmesine özen gösterdiği kaydedilir.

Vakarlı ve heybetli bir görünüme sahipti; meclisinde yüksek sesle konuşulmaz ve tartışma yapılmazdı.

Bir konuda olumlu veya olumsuz bir görüş belirttiğinde kimse sebebinin sormaya cesaret edemezdi.

Son derece müttaki ve âbid bir zattı. Hz. Peygamber'in adı anıldığında renginin sarardığı, toprağında Resûlullah'ın vücudunu taşıdığı için Medine'de bineğe binmeyip her zaman yürümeyi tercih ettiği kaydedilir.

Kâdî İyâz, Yahyâ ve Muhammed adlı iki oğluyla Fâtıma adlı bir kızı (Tertibü'l-medârik, I, 109), İbn Halfûn ise Yahyâ, Muhammed, İbrâhim ve Hammâd adlı dört çocuğu (Esmâ'ü şüyûhî'l-İmâm Mâlik, s. 37) olduğunu belirtirken Süyûtî İbrâhim yerine kızı Ümmü

Ebîhâ'yı zikreder (Tezyînü'l-memâlik, s. 60). Bazı kaynaklarda kızının adı Ümmü'l-Bahâ şeklinde geçer ki (Kâdi İyâz, I, 109; İbn Ferhûn, I, 86) her ikisinin de Fâtîma'nın künyesi olması muhtemeldir.

Oğulları Yahyâ ve Muhammed ile kızının babalarının derslerini izledikleri ve hadis rivayet ettikleri belirtilir.

1.İlmî Şahsiyeti

Sağlam hâfızası ve derin anlayışı yanında sabrı, disiplin ve ihlâsı sayesinde hadis ve fıkıh alanlarında büyük bir âlim olan İmam Mâlik kendi zamanında ve daha sonra gelen âlimler tarafından övgüyle anılmış, İslâm ümmetinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetler arasında yerini almıştır. Kaynaklar onun hakkında övgülerle doludur.

Gerek Emevîler gerek Abbâsiler zamanında halifeler ve valilerle iyi ilişkiler kuran Mâlik bunu onlara hakkı ve doğruyu tavsiye etmenin bir vesilesi olarak görmüş, şahsî görüşmelerinde ve mektuplarla onları irşada çalışmıştır. Devlet adamlarıyla sıkça görüşmesi tenkit konusu edildiğinde bunu bilerek yaptığını, böylece onların lâıyk olmayan kişilerle istişarede bulunmasını önlemeye çalıştığını söylemiştir.

Bilhassa hac münasebetiyle Medine'ye gelen halifeler ona büyük saygı gösterir ve kendilerine öğüt vermesini isterlerdi.

Halifeler kendisinden hadis dinledikleri gibi ders almaları için çocuklarını da ona göndermişlerdir. Hadis dinlemek veya çocuklarına ders aldirmek için onu davet eden halifelerin isteklerini kabul etmemiş, ilmin kimsenin ayağına gidemeyeceğini, ilme gidilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Kaynaklarda İmam Mâlik'in yüz bin civarında hadis ezberlemekle birlikte bu konudaki titizliği sebebiyle ancak az bir kısmını rivayet ettiği belirtilir.

Fetva konusunda olduğu gibi hadis rivayeti hususunda da çekingen davranır, çok hadis rivayet edenleri, her bildiğini söyleyenleri kınar, böyle yapanların insanların sapmasına sebep olabileceğini söylerdi.

Vefat ettiğinde evinde sandıklar dolusu hadis yazılı sayfalar bulunduğu halde sağlığında bunları rivayet etmediği anlaşılmıştır.

Hadis konusunda el-Muvaţta' ile ilk tasnif çalışması yapanlar arasında önemli bir yeri olan Mâlik bütün hadis otoritelerince bu ilmin zirvelerinden biri kabul edilmiş, "hâfız, hüccet, imam, emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs" gibi vasıf ve unvanlarla anılmıştır.

Hadislerin sıhhatini ve senedlerin sağlamlığını bilme konusunda tartışmasız bir otoriteydi.

Kendisi son derece güvenilir olduğu gibi rivayette bulunduğu kimseler hakkında da aynı titizliği göstermesi onun yer aldığı senedlerin güvenilirliğini en üst düzeye çıkarmıştır. Buhârî rivayet ettiği bazı hadislerde Mâlik – Ebü'z-Zinâd – A' rec – Ebû Hüreyre; Ebû Dâvûd bundan başka Mâlik – Nâfi' – İbn Ömer ve Mâlik – Zühri – Sâlim – İbn Ömer şeklindeki senedleri en sahih senedler saymıştır.

Bazı âlimler, Mâlik'in mürsellerini Saîd b. Müseyyeb ve Hasan-ı Basrî'nin mürsellerinden üstün tutmuş, bazıları da onun mürsellerini müsned hadis seviyesinde kabul etmiştir (Kâdi İyâz, I, 136).

Hadis râvilerinde aranacak şartları tesbit ederek râvileri sıkı bir şekilde araştırmaya önem vermesiyle cerh ve ta'dîl ilminin yolunu da Mâlik açmıştır.

İmam Mâlik dört kişiden ilim alınmayacağını söylerdi: Sefahat ehli, bid'at ehli, peygambere yalan isnad etmese bile insanların sözlerine yalan katan kimse, fazilet ve salâh sahibi olmakla birlikte yaşlılığından dolayı ne dediğini bilemez, lafı karıştırır durumda olan kişi (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 46).

Hadis rivayet edeceği kimseleri seçme, onlarda belli özellikleri arama konusundaki hassasiyeti birçok âlim tarafından dile getirilmiş ve bu tavırla ilgili olarak bolca örnek zikredilmiştir (Kâdî İyâz, I, 123-124). Bununla birlikte Zehebî, râvileri tenkit hususundaki dikkatine rağmen bazı kimselerin durumuna tam muttali olamamasının, dolayısıyla güvenilir kabul ettiği bazı râvilerin başka âlimlerce böyle görülmemesinin mümkün olduğunu belirtir (Âlâmü'n-nübelâ, VIII, 72).

İmam Mâlik büyük bir muhaddis olması yanında fıkıh alanındaki bilgisi, fetva ve icthad dirayetiyle de otorite kabul edilirdi. Esasen onun yaşadığı dönemde bu iki alanla ilgili uzmanlaşma birbirinden tamamen ayrılmış durumda değildi. Hicaz merkezli ehl-i hadîs ve Irak merkezli ehl-i re'y ayırımı da meslekî mensubiyetten çok iki ayrı ilim muhitinin fikhî anlayış ve yaklaşımını yansıtmaktaydı.

Hadis rivayeti ve yaşayan sünnet bakımından büyük mirasa sahip olan Medine muhitinde karşılaşılan meselelere çözüm bulmaya çalışılırken hadis ve sünnete, sahâbe ve tâbiîn uygulamasına ağırlık verilmesi tabii olduğu gibi ihtiyacı da karşılayabiliyordu.

Ayrıca Ömer b. Abdülazîz gibi bazı halifelerin hadisleri toplama yönündeki talep ve teşebbüsleri de bu muhitte hadis toplama ve rivayetiyle meşgul olan bir âlimler zümresinin oluşmasına zemin hazırlamıştı.

Buna karşılık çeşitli din ve medeniyet unsurlarının bir arada bulunduğu, siyasî ve fikrî hareket ve karışıklıkların hüküm sürdüğü Irak muhitinde hadislerin kabulünde daha ihtiyatlı davranılmış, hakkında nas bulunmayan konularda re'ye başvurarak karşılaşılan meselelerin çözümüne gidilmiştir.

Bu durum hadis ehlinin re'ye başvurmadığı veya re'y ehlinin hadisleri göz ardı ettiği anlamına gelmez. Sadece her iki grubun bulunduğu muhitin şart ve imkânları ile şahsî meziyet ve karakterleri çerçevesinde birinden diğerine öncelik ve ağırlık verdiğini ifade eder. İbn Abdülber, I ve II. (VII ve VIII.) yüzyıllarda çeşitli ilim merkezlerinde önde gelen âlimlerin, hakkında nas bulamadıkları konularda re'y ile icthad edip hüküm verdiklerini belirterek Medineli yedi fakihle İmam Mâlik'i de bunlar arasında zikreder (Câmi'u beyâni'l-ilm, II, 76-77).

Nitekim Mâlik el-Muvatta'da birçok yerde re'y kelimesini ve çeşitli türevlerini kullanarak görüşünü açıklar. Hocası Rebîa b. Ebû Abdurrahman re'ye çok başvurduğu için "Rebîatürre'y" lakabıyla anıldığı gibi diğer bir hocası Ebû'l-Esved'e Medine'de Rebîa'dan sonra re'y ehlinin kim olduğu sorulduğunda Mâlik diye cevap verdiğini (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 59), İbn Rüşd'ün de Mâlik'i re'y ve kıyasta "emîrül-mü'minîn" olarak nitelendirdiği nakledilmektedir (Emîn el-Hûlî, s. 347).

İbn Kuteybe, İmam Mâlik'i re'y ehli arasında saydığı gibi (el-Maârif, s. 494, 498) Ahmed b. Hanbel de onu re'y taraftarları içinde görmüştür (Nevevî, I/1, s. 291).

Ancak ehl-i hadîs ve ehl-i re'y ile ilgili olarak yukarıda işaret edilen kriterler ve ana eğilim göz önüne alındığında Şehristânî'nin de belirttiği gibi (el-Milel, II, 45-46) İmam Mâlik'i Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi hadis ehli, Ebû Hanîfe ve öğrencilerini ise re'y ehli saymak daha isabetlidir.

İbn Haldûn da Irak ehlinin re'yci, Hicaz ehlinin hadisçi olduğunu, ilkinin imamının Ebû Hanîfe, diğerinin imamının Mâlik olduğunu belirtmiştir (el-Mukaddime, III, 1046-1047, 1048-1049).

İmam Mâlik fikhî bir konuda kendisine danışıldığında hemen görüş belirtmez, konu üzerinde uzun süre düşünür, araştırma yapar, sonra cevabını verirdi.

Talebesi İbnü'l-Kâsım onun, “Bir mesele hakkında on küsur yıldan beri düşünmekteyim, henüz kesin bir görüşe varamadım” dediğini nakleder (Kâdî İyâz, I, 144).

Kur'an ve Sünnet'e aykırı davranmaktan, Allah ve resulü adına yanlış bir hüküm vermekten çekindiği için fetva konusunda son derece hassas davranır ve acele etmezdi. Bu sebeple henüz meydana gelmemiş farazî meselelerle ilgili olarak görüş belirtmez, bir şeyin helâl veya haram olduğunu söylemek yerine, “Şu güzeldir, bir beis yoktur veya şundan hoşlanmam” gibi ifadeler kullanırdı.

Kur'an ve Sünnet'te açık hüküm bulunmayan hususlarda görüş bildirirken, “Zannımızca böyledir, böyle sanıyoruz, kesin olarak bilmeyiz” gibi ifadeler kullanır, belli bir kanaate ulaşamamışsa çekinmeden bunu da söylerdi.

Bir defasında kendisine kırk sekiz meselenin sorulduğu, bunlardan otuz ikisine “bilmiyorum” diye karşılık verdiği, bir defasında da kendisine sorulan kırk sorudan yalnız beşini cevaplandığı söylenir (a.g.e., I, 146).

Bir insan olarak hata da isabet de edebileceğini, bir konuda ileri sürdüğü görüşün Kur'an ve Sünnet'le karşılaştırılmasını, eğer bunlara uygunsa alınmasını, aksi takdirde terkedilmesini isterdi (a.g.e., I, 147).

Bazan ilmî konularda tartışsa bile münazara ve münakaşadan hoşlanmaz, meclislerinde buna izin vermezdi. Ona göre tartışma kalbe kasvet verir ve kin doğurur (a.g.e., I, 170).

Mahkemelerin verdiği hükümleri de hiçbir şekilde tartışmaz, bunun devletin işi olduğunu söylerdi. Medine valisinin adlî konularda kendisine sıkça başvurduğu ve onun görüşleri doğrultusunda suçluları cezalandırdığı kaydedilir (a.g.e., I, 184).

Çeşitli mezhep ve fırkaların ileri sürdüğü kelâm meseleleri üzerine tartışmaya girmekten hoşlanmayan İmam Mâlik, bununla birlikte zaman zaman bu hususlarda görüşlerini kısaca belirtmiş, ancak muhalif görüş sahipleriyle tartışmaya girmemiştir. Bu konuda temel tavrı Kur'an ve Sünnet'in zâhiriyle ashap ve tâbiîn görüşlerine dayanmak olmuştur (a.g.e., I, 170 vd.; Süyûtî, s. 18). Onun bâtil mezhep mensuplarıyla tartışmaya girmemesinde, yaşadığı çevrenin yabancı unsurlara ve fikir cereyanlarına diğer İslâm memleketlerine nisbetle daha kapalı olmasının etkisi vardır. Mâlik'e göre gerçek iman kalbî inanç, söz ve amelden oluşur. Ameller de imandan sayılır. Zira kıblenin Kudüs'ten sonra Kâbe'ye dönmesi üzerine daha önce kılınan namazların ne olacağı sorulduğunda inen âyette, “Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir” (el-Bakara 2/143) denilerek namaz imanla özdeşleştirilmiştir. İman söz ve amelden oluştuğuna göre amelin artmasıyla da artar. Nitekim bazı âyetlerde bu husus açıkça belirtilmiştir (Âl-i İmrân 3/173; et-Tevbe 9/124; el-Ahzâb 33/22). Bunun yanında imanın eksileceğine dair kendisinden görüş nakledildiği gibi naslarda yer almadığı için eksilmesinden söz etmediği, bu konudaki soruları cevapsız bıraktığı da belirtilmiştir (İbn Abdülber en-Nemerî, el-İntikâ, s. 69-71; Kâdî İyâz, I, 173-174). İnsan iradesi ve fiilleriyle ilgili görüşlerinden dolayı hoşlanmadığı Kaderiyye mensuplarına selâm vermez, onlarla bir arada bulunmamayı, onlarla evlenmemeyi, kendilerinden hadis nakletmemeyi tavsiye ederdi. Günah işlemenin imana zarar vermeyeceğini, kişinin bundan vazgeçip tövbe etmesi halinde bağışlanma ümidinin bulunduğunu kabul ederdi (Kâdî İyâz, I, 176-177). Kur'an'ın mahlûk olduğu yolundaki görüşlere karşı çıkar, bu konuyu tartışmaktan sakınırdı. Yine Kur'an-ı Kerim'deki ilgili âyetlerin zâhirinden hareketle müminlerin âhirette Allah'ı göreceklerini, dünyada bunun mümkün olmadığını, istivâyâ inanmanın farz, mahiyetini sormanın bid'at olduğunu ifade etmiştir. Ashaba dil uzatıp sövmeye şiddetle karşı çıkar, böyle insanların

bulunduğu yerden çıkıp gitmenin farz olduğunu söylerdi. Ashap arasında bir üstünlük söz konusu olmamakla birlikte Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı diğerlerinden farklı kabul ederdi. Bu konudaki dayanağı, Resûlullah'ın hastalığı sırasında Hz. Ebû Bekir'i namaz kıldırmakla görevlendirmesi, onun kendisinden sonra Hz. Ömer'i halife tayin etmesi, Ömer'in de halifelik için tavsiye ettiği altı kişi arasında Hz. Osman'ın bulunması ve onun diğerlerine tercih edilmesidir. Hz. Ali'yi bunlara dahil etmemesi onun bizzat hilâfete tâlip olması ve diğerleri gibi seçilmemesinden dolayıdır (a.g.e., I, 175). Hilâfet hakkında açık bir beyanı yoksa da bu konudaki yaklaşımından hilâfeti Hz. Ali veya Hâşimî soyuna münhasır görmediği anlaşılmaktadır. İlk üç halifenin seçim usulüyle ilgili kabulü onun bu yollarla halife seçimini uygun gördüğünü gösterir. Ona göre Mekke ve Medine halkının biatı halife seçimi için yeterli olup diğer memleketlerin de bu biata katılması gerekir (a.g.e., I, 62). Meşrû halifelik biat yoluyla olmakla birlikte zorla yönetimi ele geçiren kimse âdil olursa yönetimi meşruiyet kazanır, ona karşı isyan câiz olmaz. Eğer âdil değilse sabrederek onu doğru yola getirmeye çalışmalı, kan dökülmesine ve daha fazla zulme yol açacağı için isyana girişmemelidir. İsyân eden olursa da bastırılması için yardımda bulunmamalıdır.

2. Usulü

İmam Mâlik, bazı fetvalarında dayandığı delilleri izaha çalışıp bunları niçin esas aldığını belirtmişse de ictihadlarında takip ettiği usule ve gözettiği ilkelere dair bir açıklamada bulunmamıştır. Daha sonra Mâlikî âlimleri, Hanefî mezhebinde olduğu gibi fer'î meselelerde İmam Mâlik'in getirdiği çözüm tarzlarından hareketle onun usulünü tesbite çalışmış ve buna yeni hükümler bina etmişlerdir. Mâlikî usulüne dair ilk eser yazan âlimlerden İbnü'l-Kassâr onun usulünü dayandırdığı esaslar olarak kitap, sünnet, icmâ ve kıyası (istidlâl, istinbat), Kâdî İyâz da kitap, sünnet, kitap ve mütevâtir sünnet bulunmayınca icmâ ve sonra kıyası zikreder (el-Muqaddime fi'l-uşûl, s. 40; Tertîbü'l-medârik, I, 76, 94). Karâfî, Şerhu Tenkîhi'l-fuşûl'de (s. 445) mezhep usulünün dayandığı esasları sırasıyla Kur'an, sünnet, icmâ-i ümmet, Medine ehlinin icmâ, kıyas, sahâbe görüşleri, mesâlih-i mürsele, istishâb, örf ve âdet, sedd-i zerâi' ve istihsan olarak belirtir. Kur'an üzerine teolojik tartışmalardan uzak duran İmam Mâlik, bu tür münakaşaların insanları ilâhî vahyin asıl amacından uzaklaştıracağını düşünüyor, Kur'an'ı dinî hükümlerin ilk ve en önemli kaynağı kabul ediyordu. Kur'an Arapça olup lafız ve mânadan ibarettir; tercümesi onun yerine geçemez. Arap dilini ve çeşitli lehçelerini bilmeyen, Arap üslûbuna vâkıf olmayan kimselerin Kur'an'ı tefsir etmesi câiz değildir. Bir konuda Kur'an'da delil bulunduğu takdirde o esas alınır. Kendisinden nakledilen fûrû meselelerinden mezhep ulemâsının çıkarımlarına göre Mâlik delâlet bakımından nassı zâhirden daha kuvvetli kabul etmiştir. Çünkü nassın te'vile ihtimali yoktur. Te'vili gerektiren bir delil bulunmadıkça da zâhire göre amel ederdi. Âm lafzın umuma delâleti de nassın değil zâhirin delâleti kabilindendir ve dolayısıyla zannîdir. Bu bakımdan umum ifade eden lafızlar kitap, sünnet, icmâ yanında haber-i vâhid ve kıyasla da tahsis edilebilir. Hâs lafzın delâleti ise nassın delâleti gibi kesindir. Âm lafzı tahsis eden bir delil yoksa umumu üzere amel edilir. Umumun bir kısmı tahsis edilmişse kalan umumu üzere kalır.

Dinin ikinci kaynağı olan sünnet Kur'an'ın hükümlerini teyit ettiği veya açıkladığı gibi yeni hükümler de koyar. Kur'an ile âhâd sünnetin çelişmesi halinde Mâlik'in öncelikle Kur'an'ın zâhirine göre davrandığı, sünnetin icmâ, Medine ehlinin ameli veya kıyasla takviye edilmesi yahut mütevâtir olması gibi durumlarda ise

bununla Kur'an'ın umumunu tahsis ve mutlakını takyid ettiği bilinmektedir. Medine ehlinin ameliyle takviye edilen bir haber-i vâhid Kur'an'ın zâhirine takdim olunur. İmam Mâlik bir hadisle amel etmesi için râvilerin gerekli şartları taşımasını yeterli bulmaz, hadis metninin Kur'an ve Sünnet'teki genel kurallara, Medine halkının uygulamasına, maslahata ve sedd-i zerâî' prensibine aykırı olmamasını da arar, aksi takdirde bu hadisle amel etmezdi. Kat'î bir delile dayanan kıyası haber-i vâhide tercih ettiği gibi tevâtür yoluyla rivayet edilmesi gereken hususlarda da haber-i vâhidi delil olarak almazdı. Bu sebeple bazı hadisleri isnad bakımından güvenilir bulup rivayet ettiği halde metne yönelik değerlendirmesine bağlı olarak bu hadisleri amelî ahkâmıda esas almamıştır. Ebû Hanîfe ve diğer bazı âlimler gibi mürsel hadisle de amel etmekle birlikte ancak itimat ettiği belirli kişilerin mürsellerini kabul ederdi. Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Ali b. Medînî, Ebû Dâvûd gibi hadis âlimleri onun mürsellerini diğerlerine tercih etmişlerdir.

el-Muvaţta'da görüldüğü üzere İmam Mâlik icmâî sık sık delil olarak kullanır. Ancak onun burada delil kabul ettiği icmâ kendisinin yaşadığı şehir olan Medine'deki âlimlerin görüş birliğidir (bu konuda ve İmam Mâlik'in sünnet anlayışıyla ilgili çeşitli yaklaşımlar için bk. Köktaş, XVII/12 [2002], s. 124-125, 128-133, 136-137, 147-149). Bu sebeple icmâa dayalı bir meseleden söz ettiğinde bu duruma işaretle "bize göre (bizim beldede) üzerinde birleşilen husus / bize göre üzerinde görüş ayrılığı bulunmayan husus" vb. tabirleri kullanır. Özellikle nas bulunmayan veya tefsire ihtiyaç duyulan yahut nassın delâletinin zâhir kabilinden olup tahsise ihtimali olan durumlarda icmâa başvurmuştur. Ona göre icmân dayanağı yalnız Kur'an ve Sünnet değil kıyas da olabilir. Sonraki Mâlikî âlimlerinin genellikle Medine ehlinin ittifakından başka diğer ulemânın bir zamandaki ittifakını da icmâ olarak (icmâ-i ümmet) değerlendirdikleri görülür. Kādî İyâz, Mâlik'in Medine ehlinin icmâından başka icmâî kabul etmediğine ve Medineli fukahâ-yi seb'anın görüş birliğini de icmâ saydığına dair diğer mezhep mensuplarınca ileri sürülen iddianın doğru olmadığını söyler (Tertîbü'l-medârik, I, 71). Bununla birlikte Mâlik, diğer mezhep imamlarından farklı olarak Hz. Peygamber'in yaşadığı ve sahâbenin önemli bir kısmının bulunduğu Medine halkının uygulamasına büyük önem verirdi. Kur'an burada nâzil olmuş, sünnet burada uygulama alanı bulmuştur; halkının nesilden nesile bu dinî mirası nakletmesi sebebiyle yaşayan sünnetin merkezi olarak Medine diğer şehirlerden farklı bir konuma yükselmiştir. Medine ehlinin amelinin icmâ değeri taşıması, daha sonraki bazı Mâlikî âlimlerine göre hem Resûl-i Ekrem'den nakil yoluyla gelen hem ictihad ve istinbata dayanan hususlarda söz konusuysa diğer bazıları bunu sadece nakil yoluyla gelen hükümlere hasreder. Bu naklî icmâ (amel) mütevâtir sünnet seviyesinde görüldüğünden bununla âhâd haber ve kıyas terkedilir. Mâlikî âlimleri bu konuda görüş birliği içindedir. Dayanağı ictihad olan Medine ehli icmânının ise aynı şekilde delil olacağı, olamayacağı ve başka ictihadlara tercih sebebi de sayılamayacağı, yalnız diğer ictihadlara tercih edilebileceği şeklinde farklı görüşler nakledilmiştir (bk. AMEL-i EHL-i MEDİNE). Muhammed el-Medenî Bûsâk, Mâlik'in Medine ehli ameline dayanan görüş ve fetvalarını bir araya getirerek incelemiş ve diğer mezheplerin görüşleriyle karşılaştırmıştır (el-Mesâ'ilü'lletî benâha'l-İmâm Mâlik 'alâ 'ameli ehli'l-Medîne, I-III, Riyad 1421/2000).

İmam Mâlik'in istinbat metodunda sahâbe görüşlerinin önemli bir yeri vardır. Mâlik fikhî konularda Hz. Ömer'in fetva ve uygulamalarına ayrı bir önem verirdi. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe ve fakih sahâbîlerin görüşleri

konusunda uzmandı. İbn Ömer'in fetvalarını âzatlısı Nâfi'den öğrenmek için yıllarca onun meclislerine devam etmiş, ayrıca hocaları vasıtasıyla Medineli meşhur yedi fakihten nakledilen sahâbenin fetvalarını, çeşitli konularla ilgili görüş ayrılıklarını öğrenmişti. Mâlik, sahâbe görüşünü geniş anlamıyla sünnet kategorisinde değerlendirdiği için el-Muvaṭṭa'da hadislerin yanı sıra sahâbe fetvalarına da geniş yer vermiştir. Rivayet edilen bir hadisle sahâbî görüşü çeliştiğinde sahâbînin görüşünü de bir rivayet gibi değerlendirerek güçlü bulduğunu alırdı. Bir konuda sahâbî görüşünü tercih etmesi re'yi sünnete tercih ettiği anlamına gelmeyip sahâbe fetvası da temelde sünnete dayandığından bir bakıma daha güçlü sünnetin diğerine tercihi söz konusudur. Mâlik, sahâbî fetvası seviyesinde olmasa bile tâbiînin görüş ve fetvalarına da diğer birçok âlimden daha fazla itibar ederdi. Özellikle Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Müseyyeb, İbn Şihâb ez-Zührî ve Nâfi'in görüşlerine önem verirdi.

Hakkında nas, Medine icmâi ve sahâbe fetvası bulunmayan fer'î meselelerde İmam Mâlik kıyasa başvururdu. Hükmü bu delillerle sabit olan meselelere kıyas yaptığı gibi kıyasla sabit olan hükme de gerektiğinde tahrîc yoluyla kıyas yapardı. Dayanağının kuvvetli olmasından dolayı bazı kıyasları (kıyâsü'l-usûl) zannî naslara tercih ettiği de olurdu. Meselâ delâleti zannî olan umumi lafızları veya sübûtu zannî olan âhâd haberleri bu durumda terkederdi. Onun usulünde kıyasın illetini tanımanın bir yolu olarak maslahat (münâsebet) büyük önem taşır. Hatta kıyasla maslahat çelişirse maslahat esas alınır. Kıyasın uygulanmasında güçlük doğması ve umumun menfaatinin zarar görmesi halinde kıyas terkedilerek istihsana başvurulur. Böylece şâriin maksadı gözetilerek küllî delil yerine cüz'î maslahat ikame edilmiş, belirli bir cüz'î meselede maslahat dolayısıyla kıyasın gereği terkedilmiş olur. İstihsan delili, aralarında bazı farklılıklar bulunmakla birlikte Hanefî mezhebinde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de sıkça kullanılmış, hatta Mâlik'in, "İlmin onda dokuzu istihsandır" dediği nakledilmiştir (Şâtıbî, II, 307; IV, 209).

İmam Mâlik'in usulünde önemli yeri olan bir başka delil mesâlih-i mürseledir. Dinin itibara aldığı veya ilga ettiği hususunda delil bulunmayan maslahatlardan hareketle hüküm verme (istislâh) metodunun ilk olarak onun tarafından kullanıldığı kabul edilir. Bu metodun kavramsal çerçevesini belirleyecek açıklamalar kendisinden nakledilmese de bazı konularda verdiği fetvaların bu prensibe dayandığı görülür. Sonraları Mâlikî mezhebinin diğerlerinden ayırt edici bir özellik mahiyetini kazanan bu delil istihsana da kaynaklık edecek bir genişlikte kullanılmıştır. Ancak maslahatın delil olarak göz önüne alınabilmesi için dinin genel kurallarına, kesin delillere aykırı düşmemesi, umumi ve mâkul olması, kendisiyle amel edildiğinde bir güçlüğün kaldırılması gerekir. Mâlik, maslahatın kavranması konusunda akli yeterli gören aşırı bakış açısıyla nassın literal anlamından ayrılmayan katı yaklaşım arasında orta bir yol tutmuştur. Onun sıkça başvurduğu delillerden biri de sedd-i zerâi' olup maslahatın gerçekleşmesi hususunda önemli bir işleve sahiptir. Buna göre helâle ve harama götüren vasıtalar onların hükmünü alır; umumi menfaati sağlayan şey istenir, zarara yol açan da önlenir ve yasaklanır. Bir davranış kendi başına mubah olsa da harama ve zarara vesile oluyorsa haram hükmünü alır. Bunun için İmam Mâlik, muâmelâta ilişkin icthadlarında objektif unsur kadar niyet kasıt ve sâikini göz önüne alan sübjektif metoda da önemli ölçüde yer verir. Müctehidin bir başka müctehidi taklidini câiz görmeyen Mâlik'e göre bir konuda ortaya çıkan farklı icthadlardan da yalnız biri isabetlidir (usul konusunda ayrıca bk. MÂLİKÎ MEZHEBİ).

3.Eserleri

İmam Mâlik'in bilinen en önemli eseri el-Muvaṭṭa' olmakla birlikte tabakat kitaplarında ona nisbet edilen bazı çalışmalar daha vardır. Kādî İyâz bunların bir kısım talebeleri tarafından rivayet edildiğini, çoğu ondan sahih senedle nakledilse bile şöhret bulmadığını belirtir. İbn Vehb'e kader ve Kaderiyye'nin reddi konusunda yazdığı risâle en bilinenidir. Mâlik'ten Abdullah b. Nâfi'in naklettiği nücûma ve ayın menzillerine dair bir eseri, Abdullah b. Abdülcelîl'in rivayet ettiği kadılara yazdığı bir risâle, Muhammed b. Mutarrif'e yazdığı fetvaya dair risâle ve Hâlid b. Abdurrahman el-Mahzûmî'nin rivayet ettiği Ğarîbü'l-Ķurân anılan diğer çalışmalardır (Tertîbü'l-medârik, I, 204-207). Kādî İyâz'ın İbnü'l-Kâsım tarafından nakledildiğini söylediği Kitâbü's-Sır, Zehebî tarafından da bir cüz olduğu söylenip bu adla zikredilirken (A'lâmü'n-nübelâ, VIII, 89; ayrıca bk. İbn Hacer el-Askalânî, s. 406) Süyûtî'nin eserinde Kitâbü's-Sürûr, İbn Ferhûn'un eserinde (ed-Dîbâcû'l-müzhheb, I, 126) Kitâbü's-Sîre şeklinde yanlış kaydedilmiştir. İbn Zekrî'den naklen İbn Ferhûn'un, bu eserin muhtevastaki birçok bilginin Mâlik'in sahâbe ve ulemâ ile ilgili görüşleri yanında onun takvâ ve edebiyatla bağdaşmayacağını belirttiği kaydedilir (Hamîd Lahmer, s. 6). Bu eserler kendisinden şöhret yoluyla rivayet edilmediğinden özellikle bazılarının ona nisbeti şüphe taşımakta, nücûma ve ayın menzillerine dair eser gibi ilgilenmediği konular hakkında olanları da dikkat çekmektedir. Ancak İbn Habîb es-Sülemî'nin Kitâb fî ma'rifeti'n-nücûm adlı bugüne ulaşan eserinin İmam Mâlik'ten bu konuda gelen rivayetleri topladığına bakılırsa eser teknik anlamda ilm-i nücûma dair olmaktan çok yıldızlar ve ayıla ilgili rivayetleri ihtiva etmiş olmalıdır.

Kādî İyâz, Mâlik'in Hârûnürreşîd'e yazdığı âdâb ve mevâize dair yaygın bir risâleden (Bulak 1311, 1319; Kahire 1315, 1325) söz eder ve Asbağ b. Ferec, Kādî İsmâil, Ebherî, İbn Ebû Zeyd gibi âlimlerin, isnadının zayıflığı ve muhtevastan hareketle bunun ona aidiyetini kabul etmediklerini belirtir (Tertîbü'l-medârik, I, 206). Zehebî de bunun uydurma bir risâle olduğunu söyler (A'lâmü'n-nübelâ, VIII, 89). Kādî İyâz ayrıca İmam Mâlik'ten rivayet edilen bir tefsirden bahseder (Tertîbü'l-medârik, I, 90), Süyûtî de Kitâbü'l-Menâsik'i ve diğer bazı kitapları yazdığını, onun telifi olması muhtemel müsned bir tefsiriyle İbn Vehb'in Mâlik'in meclislerinde dinlediği hadisleri, âsârı vb. ihtiva eden el-Mücâlesât 'an Mâlik adlı eserini gördüğünü belirtir (Tezyînü'l-memâlik, s. 58). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ'in Mâlik'ten nakledilen tefsire dair rivayetleri derlediği bir cüzü, el-Ķabes fî şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes adlı eserinin sonuna "Kitâbü't-Tefsîr" başlığı altında eklediği gibi Mekki b. Ebû Tâlib (İbn Ferhûn, I, 77) ve İbnü'l-Ciâbî de (İbn Hacer el-Askalânî, s. 109) İmam Mâlik'ten tefsir konusunda nakledilen rivayetleri birer kitapta toplamışlardır. Çağdaş araştırmacılardan Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî ve Hikmet Beşîr Yâsîn, Mâlik'in tefsire dair rivayetlerini çeşitli kaynaklardan derleyerek yayımlamışlardır (Merviyâtü'l-İmâm Mâlik b. Enes fî't-tefsîr, Beyrut 1415/1995). Hamîd Lahmer de onun tefsirle ilgili klasik kaynaklardan derlediği rivayetlerini tefsir metoduna dair bir girişle birlikte kitap haline getirmiştir (bk. bibl.). İmam Mâlik'in el-Muvaṭṭa'dan başka hadis rivayetlerini ihtiva eden bazı küçük cüzleri de bugüne ulaşmıştır (Sezgin, I, 464).

I. (VII.) yüzyılın ikinci yarısı ile II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında hadislerin önemli ölçüde yazılıp tedvin edilmesinin ardından başlanan tasnif çalışmaları arasında günümüze ulaşması bakımından Mâlik'in el-Muvaṭṭa'ı büyük bir öneme

sahiptir. Eser fıkıh konularına göre tasnif edilen hadisler yanında ashabın görüşlerini, tâbîîn fetvalarını ve kendi ichtihadlarını da ihtiva ettiğinden ayrıca fıkıh açısından önem taşır ve genel olarak hadis ve fıkıha dair yazılan ilk eser kabul edilir. İmam Mâlik'ten talebeleri vasıtasıyla nakledilen, el-Muvaṭṭa'ın çok sayıda rivayeti bulunmakla birlikte (Kādî İyâz, I, 202-203) bunların bir kısmı şöhret bulmuş ve bazıları eksik olmak üzere ancak bir kısmı zamanımıza ulaşabilmiştir. el-Muvaṭṭa' rivayetlerinden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (Delhi 1216, 1307; Lahor 1317; Kahire 1280; Kazan 1328; Tunus 1280; Fas 1310; nşr. M. F. Abdülbâkî, I-II, Kahire 1370/1951; nşr. Ahmed Râtîb Armûş, I-II, Beyrut 1390/1971; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1417/1997), Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291; Leknev 1297; Kazan 1909; nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, Kahire 1382/1962), İbnü'l-Kâsım (nşr. Muhammed b. Alevî b. Abbas el-Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988), Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr (Aligarh 1907), Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (nşr. Abdülhafız Mansûr, Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1999), Süveyd b. Saîd el-Hadesânî (nşr. Abdülmecîd Türkî, Beyrut 1994) ve Ebû Mus'ab ez-Zührî'nin (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf – Mahmûd Muhammed Halîl, Beyrut 1412/1992) rivayetleri basılmıştır. İbn Ziyâd el-Absî'nin rivayetinin bugüne ulaşan bir kısmı da Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer tarafından yayımlanmıştır (Tunus 1978; Beyrut 1980, 1981, 1982, 1984). Eser üzerine İbn Abdülber en-Nemerî, Ebü'l-Velîd el-Bâcî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Süyûtî, Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, Ali el-Kârî, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Abdülhay el-Leknevî, Muhammed Tâhir b. Âşûr ve daha başka âlimler şerh yazmıştır (Sezgin, I, 460-463; Hasan ez-Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373-383). Ayrıca isnadı, ricâli, ileli, garîbleri, rivayetleri arasındaki farklılıklarla Mâlik'in el-Muvaṭṭa' dışında kalan ve şöhret yoluyla nakledilmeyen rivayetleri konusunda birçok âlim eser kaleme almıştır (Kādî İyâz, I, 199-201; Sezgin, I, 463-464; ayrıca bk. el-MUVATTA').

4. Literatür

İmam Mâlik'in biyografisine dair günümüze ulaşan ilk derli toplu bilgiler İbn Sa'd'ın eṭ-Ṭabaḳât'ında yer almış olup büyük ölçüde Mâlik'in talebesi Vâkıdî'ye dayanır. İbn Kuteybe ve İbnü'n-Nedîm'in verdiği son derece kısa mâlûmatın kaynağı İbn Sa'd olmalıdır. Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-evliyâ, Kādî İyâz'ın Tertîbü'l-medârik, Zehebî'nin Siyeru 'alâmi'n-nübelâ ve Burhâneddin İbn Ferhûn'un ed-Dîbâcû'l-müzhâb'indeki geniş biyografileri yanında İmam Mâlik'in menâkıb ve fezâili hakkında III. (IX.) yüzyıldan itibaren müstakil kitaplar yazılmıştır. Kādî İyâz kendi zamanına kadar bu konuda eser veren, aralarında Zübeyr b. Bekkâr, Darrâb, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Bişr ed-Dûlâbî, Ebü'l-Arab, İbnü'l-Lebbâd, İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, İbn Abdülber en-Nemerî, Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Zer el-Herevî, İbn Habîb es-Sülemî ve Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin de bulunduğu otuz dört kişinin adını verir (Tertîbü'l-medârik, I, 44-45). Bunlardan günümüze ulaştığı bilinen İbn Abdülberr'in eseriyle daha sonra İsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî ve Süyûtî'nin kaleme aldığı eserler basılmıştır (bk. bibl.). Çağdaş araştırmalar arasında Muhammed el-Muntasır el-Kettânî'nin el-İmâm Mâlik (Dımaşk 1960), Abdülhalîm el-Cündî'nin Mâlik b. Enes (Kahire 1969), Muhammed b. Alevî b. Abbas'ın Mâlik b. Enes (Kahire 1981), Mustafa Şek'a'nın el-İmâm Mâlik b. Enes (Kahire 1983), Ahmed Ali Tâhâ Reyyân'ın, Melâmiḥ min ḥayâtî'l-fakihî'l-muḥaddis Mâlik b. Enes (Kahire 1987), Kâmil Muhammed Muhammed Uveyde'nin Mâlik b. Enes (Beyrut 1413/1992) adlı eserleriyle

Muhammed Ebû Zehre, Emîn el-Hûlî ve Abdülganî ed-Dakr'ın çalışmaları (bk. bibl.) anılabilir.

İmam Mâlik'i, el-Muvaţta' dışındaki eserlerini ve görüşlerini çeşitli yönlerden ele alan başlıca eserler de şunlardır: İbnü'l-Muzaffer el-Bezzâz, Ğarâibü Mâlik b. Enes ev mâ vaşale Mâlik mimmâ leyse fi'l-Muvaţta' (nşr. Tâhâ b. Ali Bû Serîh, Beyrut 1998); Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, el-Eĥâdis ü'lletî ĥûlife fihâ Mâlik b. Enes (nşr. Ebû Abdülbârî Rızâ b. Hâlid el-Cezâirî, Riyad 1418/1997); Hâkim el-Kebîr, 'Avâli'l-İmâm Mâlik (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer, Tunus 1406/1986); Halîl b. Keykeldî el-Alâî, Buġyetü'l-mültemes fî sübâiyyâtî ĥadis_i'l-İmâm Mâlik b. Enes (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1985); Râî el-Endelüsî, İntişârü'l-fakîrî's-sâlik li-tercîhi mezhebi'l-İmâm Mâlik (nşr. Muhammed Ebü'l-Ecfân, Beyrut 1981); Abdullah b. Sâlih er-Resînî, Fıkĥü'l-fukahâi's-seb'a ve es_eruhû fî fıkĥi'l-İmâm Mâlik (yüksek lisans tezi, 1392, Câmiatü'Ümmi'l-Kurâ); Mahmûd Nâdî Ubeydât, Mâlik b. Enes ve es_eruhû fi'l-ĥadis (doktora tezi, 1392); Ali el-Bedrî Ahmed eş-Şerkâvî, el-İmâm Mâlik ve es_eruh fi'l-fıkĥi'l-İslâmî (doktora tezi, 1974, Câmiatü'l-Ezher); Mohamed Maati el-Amrani, La doctrina juridica de Malik İbn Anas y especialmente la institucion de la usura (Granada 1986); Abdurrahman b. Abdullah eş-Şa'lân, Uşûlü fıkĥi'l-İmâm Mâlik en-naĥliyye (doktora tezi, 1411/1990, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Suûd b. Abdülazîz Sâlim ed-Da'cân, Menhecü'l-İmâm Mâlik fî is_bâtî'l-aĥîde (Kahire 1416/1995); Muhammed Sâlim Veledülhû, el-Mesâ'ilü'l-fıkĥiyyetü'lleti reca'a fihe'l-İmâm Mâlik (yüksek lisans tezi, 1416/1995, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Ali Dere, Die Hadîtanwendung bei Imâm Mâlik b. Anas (179/795) im Spiegel der an von as-Saibânî (189/804) und as-Sâfiî (204/819) gerichteten Kritik (Aachen 1995); Hamîd Lahmer, el-İmâm Mâlik müfessiren (Beyrut 1415/1995); Ahmed Muhammed Nûrseyf, 'Amelü ehli'l-Medîne beyne muştalahâtî Mâlik ve ârâ'i'l-uşûliyyîn (Beyrut 1421/2000). Fas Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı tarafından XV. hicrî yüzyılın başlangıcı münasebetiyle İmam Mâlik'le ilgili olarak 25-28 Nisan 1980 tarihinde Fas'ta düzenlenen sempozyumda sunulan tebliğler de üç cilt halinde yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA

İbn Sa'd, eţ-Taĥâkât: el-Mütemmim, s. 433-444; İbn Kuteybe, el-Maârif (Ukkâşe), s. 494, 498; İbnü'l-Kassâr, el-Muĥaddime fi'l-uşûl (nşr. Muhammed b. Hüseyin es-Süleymânî), Beyrut 1996, tür.yer.; Ebû Nuaym, Ĥilye, VI, 316-355; İbn Abdülber en-Nemerî, Câmi'u beyânî'l-ilm (nşr. Abdurrahman M. Osman), Medine 1388/1968, II, 76-77; a.mlf., el-İntikâ' fi fezâ'ilî'l-e'immeti's-s_elâseti'l-fukahâ (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1417/1997, s. 31-114; Kâdî İyâz, Tertîbü'l-medârik, I, 45-279; Şehristânî, el-Milel (İbn Hazm, el-Faşl içinde), II, 45-46; İbn Halfûn, Esmâ'ü şüyûhi'l-İmâm Mâlik b. Enes (nşr. M. Zeynüĥüm M. Azeb), Kahire 1990; Nevevî, Tehzîb, I/1, s. 291; I/2, s. 75-79; Karâfi, Şerĥu Tenĥiĥi'l-fuşûl (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire 1414/1993, s. 445; İsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî, Menâkıbü seyyidînâ el-İmâm Mâlik, Kahire 1325; Şâtıbî, el-Muvâfaĥât, II, 307; IV, 209; Zehebi, Alâmü'n-nübelâ, VIII, 48-135; İbn Kayyim el-Cevziyye, İlâmü'l-muvakĥi'in, III, 83-88; İbn Ferĥûn, ed-Dibâcî'l-müzhebe, I, 55-139; İbn Haldûn, Muĥaddime, III, 1046-1047, 1048-1049; İbn Hacer el-Askalânî, el-Mu'cemü'l-müfehres (nşr. M. Şekkûr el-Meyâdinî), Beyrut 1418/1998, s. 109, 406; Râî el-Endelüsî, İntişârü'l-fakîrî's-sâlik li-tercîhi mezhebi'l-İmâm Mâlik (nşr. M. Ebü'l-Ecfân), Beyrut 1981, tür.yer.; Süyûtî, Tezyînü'l-memâlik bi-menâkıbi seyyidînâ el-İmâm Mâlik, Kahire 1325; Serkîs, Mu'cem, II, 1609-1610; Emîn el-Hûlî, Mâlik, Kahire, ts. (Mektebetü Mısır), s. 347; Sezgin, GAS, I, 457-464; İbrâhim Sâlih b. Yûnus el-Hüseynî, "el-İmâm Mâlik, İmâmü Dâri'l-hicre ve es_eruhû fî teĥavvuri'l-ĥadâya't-teşri'iyye", Nedvetü'l-İmâm Mâlik, Fas 1400/1980, I, 125-

154; İbrâhim b. es-Siddîk, "Mâlik el-Muḥaddis", a.e., I, 259-271; Muhammed el-Muhtâr Veleddüebâh, "Lemḥa 'an uşûli fikhî'l-İmâm Mâlik", a.e., II, 69-97; Abdülkerîm et-Tevâtî, "el-Menheciyye fî medreseti Mâlik b. Enes ve fî uşûli mezhebih", a.e., II, 291-354; M. Ebû Zehre, İmâm Malik (trc. Osman Kesioğlu), Ankara 1405/1984; Abdülganî ed-Dakr, el-İmâm Mâlik b. Enes, Dimaşk 1410/1990; Şükrü Özen, İslam Hukuk Düşüncesinin Aklileşme Süreci (doktora tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 322-355; Hamîd Lahmer, el-İmâm Mâlik müfessiren, Beyrut 1415/1995; Muhammed Yûsuf Mûsâ, "İmâm Mâlik ile Leys b. Sa'd Arasındaki İhtilaf ve Yazışma" (trc. Abdülkadir Şener), AÜİFD, XVI (1968), s. 131-154; Hasan ez-Zeyn el-Filâlî, "Bibliyûğrafyâ şürûhi Muvatta'î'l-İmâm Mâlik", el-Muvâfâkât, sy. 2, Harrûbe/Cezayir 1413/1993, s. 369-384; Yavuz Köktaş, "Bazı Yeni Sünnet Tanımları Üzerine", Divân: İlmî Araştırmalar, XVII/12, İstanbul 2002, s. 95-160; J. Schacht, "Mâlik b. Anas", EI2 (İng.), VI, 262-265.

B.el-MUVATTA' الموطأ

DİA'dan

İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) sahih rivayetleri derlediği eseri.

Müellif: M. YAŞAR KANDEMİR

Müellif, Medineli bazı âlimlerin hadis kitabından çok fıkıh kitabına benzeyen "el-Muvaṭṭa'" adlı çalışmalarını gördükten sonra Hz. Peygamber'in hadisleriyle birlikte Medine halkının uygulamasını (amel-i ehl-i Medîne) yansıtan sahâbe görüşlerini ve tâbiînin fetvalarını da toplamak üzere bu eseri kaleme almış ve ona el-Muvaṭṭa' (gözden geçirilip ayıklanan, kolayca anlaşılan, üzerinde fikir birliği edilen kitap) adını vermiştir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un -ve daha sonra Mehdî-Billâh ile Hârûnürreşîd'in- eserinin nüshalarını çoğaltıp ülkenin her yanına göndermek ve hukukî uygulamalarda esas alınmasını sağlamak istediğini söylemesi üzerine İmâm Mâlik'in bunu doğru bulmadığı, İslâm toplumlarına dağılmış olan sahâbenin Resûl-i Ekrem'den öğrendikleri farklı uygulamaları rivayet ettiklerini ve oralarda bunların esas alındığını belirterek halifeyi bu düşüncesinden vazgeçirdiği bilinmektedir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr'un teklifiyle telifine başlanıp 159'da (776) tamamlanan, kitab ve bab tertibinde tasnif edilen ilk eser olduğu belirtilen el-Muvaṭṭa'nın önceleri 10.000 (veya 4000) hadis ihtiva ettiği, İmâm Mâlik'in eserini her yıl yeniden ele alıp ihtisar ederek bugünkü hale getirdiği (Kâdî İyâz, I, 193) ve bu çalışmaların kırk yıl sürdüğü zikredilmiştir.

el-Muvaṭṭa'da yer alan rivayetler arasında tertip ve rivayet sayısı bakımından görülen farklar, o dönemde bu nevi metinlerin harfiyen istinsah edilmiş şekillerine az kıymet verilmesi ve bunları nakil işini üzerine alanların büyük bir serbestlikle hareket etmesi (İA, VII, 254) yüzünden değil bizzat musannifinin esere sürekli müdahalesi sebebiyle meydana gelmiştir.

Güvenilir râvilerden sahih hadisler alındığı için el-Muvaṭṭa'ı sahih kitaplar arasında sayanlar bulunduğu gibi onda mürsel, münkâtî ve belâğ türünden rivayetlerin yer aldığını belirtenler de vardır. İmâm Mâlik ile onun görüşlerini benimseyenlere göre el-Muvaṭṭa'daki bütün hadisler sahihtir. Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Zi'b, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne gibi hadis âlimleri, eserdeki mürsel ve münkâtî rivayetlerin başka tariklerle muttasıl olarak geldiğini ortaya koymak üzere yine el-Muvaṭṭa' adıyla eserler tasnif etmişlerdir.

Mâlikî mezhebine mensup âlimler el-Muvaṭṭa'a ilk sırada yer vermekle beraber onun Şaḥîḥayn'dan sonra geldiğini kabul etmişlerdir. Hadis kitaplarını beş kısma ayıran İbn Hazm'ın el-Muvaṭṭa'a beşinci sırada yer vermesini isabetli bulmayan Zehebî, Şaḥîḥayn'dan hemen sonra gelen eserin Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin es-Sünen'leriyle birlikte zikredilmesi gerektiğini söylemiştir (A'lâmü'n-nübelâ, XVIII, 203).

İbn Abdülber en-Nemerî de el-Muvaṭṭa'daki mürsel, münkatı' ve mu'dal hadislerin muttasıl senedleri bulunduğunu et-Temhîd'de göstermiş, orada "belaganî" ve "'ani's-sika" diye rivayet edilen altmış bir hadisten sadece dördünün senedlerini bulamamış, İbnü's-Salâh ise onların da muttasıl olduğunu Risâle fî vaşlî'l-belâğâtî'l-erba'a fî'l-Muvaṭṭa'da ortaya koymuştur. Henüz Şaḥîḥayn'ın tasnif edilmediği bir dönemde İmam Şâfiî'nin, yeryüzünde Allah'ın kitabından sonra en sahih kitabın el-Muvaṭṭa' olduğunu söylemesi de bu görüşü desteklemektedir.

Kütüb-i Sitte gibi hadis kitaplarının tasnifinde de bu eserin metodundan faydalanılmış, diğer taraftan Kütüb-i Sitte'nin altıncı kitabı sayılan İbn Mâce'nin es-Sünen'i yerine Kuzey Afrikalı âlimler el-Muvaṭṭa'ı kabul etmiştir.

Altmış bir kitaptan meydana gelen el-Muvaṭṭa'da Ebû Bekir el-Ebherî'ye göre 600'ü müsned, 222'si mürsel, 613'ü mevkuf ve 285'i maktû olmak üzere toplam 1720 rivayet bulunmaktadır (Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, I, 7).

Daha çok ahkâm hadislerini toplayan el-Muvaṭṭa'ı, İmam Mâlik'in fetva ve ichtihadlarına yer verdiği, ayrıca diğer hadis kitaplarına benzemediği gerekçesiyle Ignaz Goldziher ve Carl Brockelmann'ın ileri sürdüğü gibi bir fıkıh kitabı saymak doğru değildir.

Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye el-Muvaṭṭa'ın en sahih senedlerinin Zührî - Sâlim - İbn Ömer tarikiyle rivayet edilenler olduğunu söylemiş, Buhârî ise Mâlik - Nâfi' - İbn Ömer tarikiyle gelen rivayetlerin hepsinden güvenilir kabul edildiğini belirterek bu isnada "silsiletü'z-zeheb" adını vermiştir.

İslâm dünyasında büyük itibar gören eser Mâlikî mezhebinin çoğunlukla benimsendiği Kuzey Afrika'da ve Endülüs'te daha çok yayılmış, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin belirttiğine göre bu ülkelerdeki medreselerde ilk ezberletilen kitap olmuştur (DİA, XXII, 485).

<< İmam Mâlik'in (ö.179/795) Muvattâ'ı: Cemal Ağırman'dan,

Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö.463/1070) ifadesiyle Muvattâ', oluşum itibariyle bütün câmi' ve müsnedlerden önce olmasına rağmen güvenilirlik açısından Hâkim'in Sahîh'inden/Müstedrek'inden sonra gelir.^[39- Bk. Buhârî, İlm 39. Daha geniş bilgi için bk. İbn Hacer, Fethu'l-bârî, I, 168.] Ancak içerdikleri hadislerin niteliklerine bakıldığında bu yargının isabetli olduğunu söylemek zordur. Bununla beraber, Mâlik, eserini teknik anlamda sadece sahih hadislerden oluşturmak gibi bir amaçla yola çıkmadığı için mürsel ve munkatı' rivâyetler de almıştır. Fakat bu tür rivâyetler kendisine göre hüccettir.

Mâlik burada sadece senetlerin niteliğine değil, âlimlerin söz konusu hadislerle amel edip etmediğine de bakmaktadır. Âlimlerin ameline mazhar olmuş bu tür rivâyetleri nakletme ve delil olarak kullanmada bir sakınca görmemektedir.

Mâlik, merfû' hadislerden ziyâde mevkûf ve maktû' nitelikli rivâyetlere ağırlık verir. Çünkü sahâbe sözü ve uygulamaları bir nevi Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarının yorumu ve onlardan istinbat edilen hükümler niteliğindedir. Hz.

Peygamber'i gören ve beraber yaşayan bir nesil olarak onun ne demek istediğini, neyi nasıl yaptığını en iyi gören, tatbik eden, yorumlayan sahâbedir. Dolayısıyla sahâbe sözü ve uygulamalarını, merfû' nitelikli hadislerin bir nevi yorumlanmış, pratiğe dönüştürülmüş şekli olarak kabul etmek mümkündür. Mâlik'in mevkûf ve maktû' nitelikli hadislerle bu nedenle daha fazla ağırlık verdiğini söylemek yanlış olmasa gerektir.

Mâlik, hadislerin sıhhatine yönelik değerlendirme ifade eden özel bir terminoloji kullanmaz. Ancak edâ sîgası olarak belâğ ifadesini çok kullanır. Belâğ; yani, "beleşânî: bana ulaştı ki" ifadesiyle nakledilen haber, aksi sabit oluncaya kadar munkatî', dolayısıyla zayıf hükmündedir.^[46-el-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s. 3.]

Muhtemelen Mâlik bu tür rivâyetleri âlimlerin ameline mazhar olmuş rivâyetler olarak nakletmektedir.^{[47-el-A'zamî, İlk Devir Hadis Edebiyatı, s. 3.]<<}

1. Rivayetleri

el-Muvaţta'ı İmam Mâlik'ten Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ve İmam Şâfiî gibi fakihlerin, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî gibi muhaddislerin, Hârûnürreşîd ile iki oğlu Emîn ve Me'mûn gibi halife ve emîrlerin de aralarında bulunduğu 1000'den fazla kişi rivayet etmiş, bilindiği kadarıyla bunlardan sekizi günümüze kadar gelmiştir.

1. İbn Ziyâd el-Absî rivayeti

İmam Mâlik'in görüşlerine daha çok yer veren bu rivayet muhtemelen el-Muvaţta'nın ilk rivayeti olup günümüze ulaşan bir parçasını Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer Muvaţta'ü'l-İmâm Mâlik: Kıṭ'a minhü bi-rivâyeti İbn Ziyâd adıyla yayımlamıştır (Tunus 1398/1978; Beyrut 1401/1980, 1402/1981, 1403/1982, 1404/1984).

2. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti

Muvaţta'ü'l-İmâm Muhammed diye anılan bu rivayet Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî nüshasından sonra en çok itibar gören rivayet olmuştur (Lahor 1211-1213; Ludhiana 1291-1292; Kazan 1909; nşr. Abdüvehhâb Abdüllatif, Kahire 1382/1962, 1399/1979; aynı nâşir, ts., el-Mektebetü'l-ilmîyye; Leknev 1297 [Abdülhay el-Leknevî'nin et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaţta'i Muhammed'î ve hâmişinde Ali el-Kârî'nin Şerhu'l-Muvaţta'ı ile birlikte]; nşr. Takiyyüddinen-Nedvî, Dimaşk 1412/1991 [Leknevî'nin et-Ta'liku'l-mümecced'î ile birlikte]).

3. İbnü'l-Kâsım rivayeti

İbnü'l-Kâsım'ın nüshası, el-Muvaţta'ı bu nüshaya dayanarak el-Mülahhâş limâ fi'l-Muvaţta' mine'l-ḥadîs il-müsne'd (Muvaţta'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbni'l-Kâsım ve telhîşü'l-Kâbisî) (nşr. Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, Cidde 1405/1985, 1408/1988) adıyla ihtisar eden Ebü'l-Hasan el-Kâbisî'nin eseriyle birlikte günümüze ulaşmıştır.

4. İbn Vehb rivayeti

el-Muvaţta'ü'l-kebîr adıyla İbn Vehb'e nisbet edilen ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine çok yakın olan eser, İbn Vehb'in İmam Mâlik'ten rivayet ettiği nüsha olmalıdır.

5. Ka'nebî rivayeti

el-Muvaţta'nın rivayetleri arasında en çok hadis ihtiva edenidir (nşr. Abdülhafız Mansûr, Tunus 1396; Küveyt 1392/1972; nşr. Abdülmecid Türkî, Beyrut 1994, 1999, Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayetiyle birlikte).

6. Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî el-Kureşî rivayeti

İbn Tûmert el-Muvaţta'ı bu rivayete dayanarak ihtisar ettiği için el-Muvaţta'ü'l-İmâm el-Mehdî (nşr. Ignaz Goldziher, Cezayir 1905) diye de anılmaktadır (Aligarh 1907).

7. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayeti

el-Muvaṭṭa'ın Mağrib'de, Endülüs'te ve bütün İslâm dünyasındaki en yaygın rivayeti ve üzerine en çok şerh yazılanıdır (Dehli 1216, 1293, 1307, 1320, 1323; Kahire 1280, 1339, 1343, 1348 [Tenvîrî'l-ḥavâlik ile]; I-II, 1359, 1370; Tunus 1280; Leknev 1297; Lahor 1307/1889, 1317; Fas 1310, 1318; Kazan 1310, 1328; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye]; nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, I-II, Kahire 1370-1371/1951; nşr. Ahmed Râtib Armûş, I-II, Beyrut 1390, 1404; nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-II, Beyrut 1997).

8. Süveyd b. Saîd el-Hadesânî rivayeti

(nşr. Abdülmecîd Türki, Beyrut 1994-1995).

9. Ebû Mus'ab rivayeti

(nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Muhammed Halîl, I-II, Beyrut 1412/1992). Ebû Mus'ab, el-Muvaṭṭa'ın en son râvilerinden biri olduğu için onun rivayetinde diğerlerinin çoğunda bulunmayan 100 kadar hadisin yer aldığı belirtilmiştir (DİA, X, 194).

2. Şerhleri

el-Muvaṭṭa' şârihlerinden Pîrîzâde İbrâhim, Ali el-Kârî, Kemâhî, Abdülhay el-Leknevî ve İbn Âşûr, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetini esas almışlar, diğer şârihler ise Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivayetine dayanmışlardır.

Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî'nin el-Muvaṭṭa'ı muhtasar bir şekilde şerhettiği en-Nâmî fî şerhi'l-Muvaṭṭa' (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 175),

İbn Abdülber en-Nemerî'nin eserdeki merfû hadisleri otuz yıldan fazla bir sürede şerhettiği (a.g.e., XIX, 269-270) et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd (nşr. Saîd Ahmed A'râb v.dğr., I-XXVI, Tıtvân-Muhammediye 1387-1412/1967-1992),

Yine İbn Abdülberr'in et-Temhîd'e kısa bir giriş mahiyetindeki et-Tekaşşî li-ḥadîsî'l-Muvaṭṭa' ve şüyûḥî'l-İmâm Mâlik (Tecrîdüt-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd) (Kahire 1350/1931; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye]),

et-Temhîd'in devamı niteliğinde olup el-Muvaṭṭa'daki mevkuf ve maktû hadisleri şerhettiği el-İstizkârü'l-Câmi' li-mezâhibi fuḳahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aḳṭâr fîmâ tezammenehü'l-Muvaṭṭa' min me'ânî'r-re'y ve'l-âsâr (Kahire 1971-1973; nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-XXX, son iki cildi fihrist, Kahire 1414/1993),

Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin el-İstîfâ adlı kendi geniş şerhini özetleyerek meydana getirdiği el-Müntekâ (I-VII, Kahire 1331-1332; Beyrut 1403),

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin el-Müntekâ'nın hadis ilimleri açısından yetersiz gördüğü yanlarını tamamlamak üzere kaleme aldığı Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes (nşr. Muhammed Abdullah Vüld Kerîm, I-III, Beyrut 1992).

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin Kitâbü'l-Mesâlik fî şerhi Muvaṭṭa'i Mâlik'i neşre hazırlanmaktadır [Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373],

Süyûtî'nin Tenvîrî'l-ḥavâlik (Kahire 1343, 1348, 1353, 1356; I-III, Beyrut 1408),

Ali el-Kârî'nin Şerḥu'l-Muvaṭṭa' (Leknev 1297),

Pîrîzâde İbrâhim'in Şerḥu'l-Muvaṭṭa' (el-Fethu'r-raḥmânî) (Konya Yusuf Ağa Ktp., nr. 173 Hadis),

Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî'nin Şerḥu'l-Muvaṭṭa' (I-IV, Kahire 1279-1280, 1310, 1320, 1325, 1355, 1399; nşr. İbrâhim Atve İvaz, I-V, Kahire 1381-1382/1961-1962; I-IV, Beyrut 1407/1987, 1990),

Osman b. Ya'kûb el-İslâmbolî el-Kemahî'nin el-Müheyye fî keşfi esrârî'l-Muvaṭṭa' (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 260; Râgıb Paşa Ktp., nr. 327),

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin el-Müsevvâ şerhu (min eḥâdis_i)'l-Muvaṭṭa' (Delhi 1876; I-II, Beyrut 1403/1983), aynı müellifin Farsça olarak kaleme aldığı el-Muşaffâ min eḥâdis_i (fî şerhi)'l-Muvaṭṭa' (Delhi 1293/1876),

Abdülhay el-Leknevî'nin et-Ta'liku'l-mümecced 'alâ Muvaṭṭa'i Muḥammed (Hind 1292; nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, I-III, Dimaşk 1412/1991),

Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un Keşfü'l-muğattâ fi'l-me'ânî ve'l-elfâzî'l-vâkı'ati fi'l-Muvaṭṭa' (Cezayir 1972, 1975; Tunus 1396/1976) ve

Muhammed Zekeriyyâ Kandehlevî'nin Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvaṭṭa'i Mâlik (I-XV, Kahire-Beyrut 1393-1394; Beyrut 1410/1989) adlı şerhleri burada anılabilir. Eserin Tefsîrû'l-Muvaṭṭa' adıyla yapılan şerhlerinin çoğu günümüze ulaşmamakla beraber III-V. (IX-XI.) yüzyıllarda aynı adla kaleme alınanların bir kısmı zamanımıza intikal etmiştir (a.g.e., sy. 2 [1413/1993], s. 373-374, 378).

3. Diğer Çalışmalar

Eser üzerinde yapılan çeşitli çalışmalar arasında İbnü'l-Hazzâ'nın seksen cüz olduğu söylenen Kitâbü'l-İstinbât li-me'ânî's-sünen ve'l-aḥkâm min eḥâdis_i'l-Muvaṭṭa' (DİA, XXI, 81), İbn Tûmert'in el-Muvaṭṭa'ın Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî rivayetini esas aldığı Muhâzzî'l-Muvaṭṭa' (nşr. Ignaz Goldziher, Cezayir 1905; Muvaṭṭa'ü'l-İmâm el-Mehdî adıyla), Ebû Hâmid el-Beyyânî'nin Telhîşu eḥâdis_i'l-Muvaṭṭa' (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 529), İbn Halfûn'un Telhîşu eḥâdis_i'l-Muvaṭṭa' adlı muhtasarlari, Dârekutnî'nin Eḥâdis_ü'l-Muvaṭṭa' ve'ttifâku'r-ruvât 'an Mâlik ve'l-htilâfuhüm ziyâdeten ve naḫşan (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî, Kahire 1365/1946, M. Zâhid Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte), İbn Abdülber en-Nemerî'nin İmâm Mâlik'in on yedi hocasından nakledildiği halde el-Muvaṭṭa'ın Yahyâ b. Yahyâ nüshasında yer almayan altmış dört rivayetini derlediği ez-Ziyâdât elletî lem teḫa' fi'l-Muvaṭṭa' 'inde Yahyâ b. Yahyâ ve ravâhâ gayruhû fi'l-Muvaṭṭa' adlı risâlesi (et-Teḫâşşî'nin sonunda basılmıştır [yk.bk.]), Ahmed b. İmrân b. Selâme el-Ahfeş'in Tefsîrû Ğarîbî'l-Muvaṭṭa' (Sezgin, I, 460), Kâdî İyâz'ın, Şaḥîḥayn ile el-Muvaṭṭa'daki ğarîb kelimeleri açıklamak ve bu eserlerdeki hadislerin sened ve metinlerinde meydana gelen tashif ve tahrifleri, i'rab hatalarını, takdim ve te'hirleri göstermek ve hatalı yazılan kelimeleri tashih etmek maksadıyla yazdığı Meşâriku'l-envâr 'alâ şîḥâhî'l-âs_âr (I-II, Fas 1328; I-II, Tunus 1333; I-II, Kahire 1332-1333; nşr. Ahmed Yeken el-Bel'amşî, I-II, Rabat 1403/1982), Muhammed b. Musallî'nin Levâmi'u'l-envâr fî naẓmi ğarîbî'l-Muvaṭṭa' ve Müslim (İÜ Ktp., AY, nr. 3130), el-Muvaṭṭa'ın ricâli hakkında İbnü'l-Hazzâ'nın et-Ta'rîf bi-men zükire fî Muvaṭṭa'i Mâlik b. Enes mine'r-ricâl ve'n-nisâ' (Fas Karaviyyîn Ktp., nr. 118, 179, 993), Ebû Ali Ömer b. Ali b. Yûsuf el-Vüryağlî el-Osmânî er-Rîfî'nin Tertîbü'l-mesâlik li-ruvâti Muvaṭṭa'i Mâlik (Mağrib'deki çeşitli nüshaları için bk. Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 373; Sezgin, I, 462), İbn Nâsirüddin'in İthâfû's-sâlik bi-ruvâti'l-Muvaṭṭa' 'an Mâlik (DİA, XX, 226), Süyûtî'nin İsâfû'l-mübeṭṭa' bi-ricâlî'l-Muvaṭṭa' (Dehli 1323/1905, el-Muvaṭṭa' ile birlikte, s. 277-326; Haydarâbâd 1320; Kahire 1356/1937; Beyrut, ts. [Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye], el-Muvaṭṭa' ile birlikte, s. 549-614; nşr. Saîd el-Lahhâm, Beyrut 1408, el-Muvaṭṭa' ile birlikte; Mağrib 1412/1992, el-Muvaṭṭa' ile birlikte, s. 877-962), Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin el-Muvaṭṭa'ın râvilerini de incelediği et-Tezkire bi-marîfeti ricâlî'l-kütübi'l-aşere (a.g.e., XIX, 23), İbn Hacer el-Askalânî'nin aynı tarzda kaleme aldığı Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâidi

ricâli'l-e'immeti'l-erba'a (a.g.e., XIX, 524) adlı eserleri burada zikredilebilir. Ricâlü'l-Muvaṭṭa' ismiyle yapılan çalışmaların pek çoğu günümüze ulaşmamıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 379). el-Muvaṭṭa' hadislerinin etrâfı hakkında Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Tâhir b. Ali'nin el-Îmâ' ilâ etrâfi eḥâdisi'l-Îmâm Mâlik adlı müstakil eserinden başka (Köprülü Ktp., nr. 253) İbn Hacer el-Askalânî İthâfû'l-mehera bi-et-râfi'l-aşere'de (DîA, XIX, 520), Abdülganî en-Nablusî Zehâ'irü'l-mevâris fi'd-delâleti 'alâ mevâzi'l-ḥadîs'te (I-IV, nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1352/1934) el-Muvaṭṭa'ın etrâfına yer vermiştir. el-Muvaṭṭa'daki müsned rivayetler üzerinde genellikle Müsnedü'l-Muvaṭṭa', Müsnedü ḥadîs-i (eḥâdis-i) Mâlik gibi adlarla III. (IX.) yüzyıldan itibaren Nesâî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, İbn Müferric, İbn Şâhin, İbn Abdülber en-Nemerî, İbn Halfûn gibi âlimler tarafından birçok çalışma yapılmıştır (Hasan Zeyn el-Filâlî, sy. 2 [1413/1993], s. 382-383). Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir'in Keşfü'l-muğattâ fi fazli'l-Muvaṭṭa' (nşr. İzzet Attâr Hüseyinî, Kahire 1373/1954; nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Beyrut-Dımaşk 1413/1992; nşr. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amravî, Beyrut 1415/1995), Alâî'nin Buğyetü'l-mültemes fi sübâ'iyâtü ḥadîs-i'l-Îmâm Mâlik b. Enes (nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1405/1985), İbn Hacer el-Askalânî'nin Sünâ'iyâtü'l-Muvaṭṭa' (İbn Hacer, I, 434; eserde İmam Mâlik'in iki râvi ile Hz. Peygamber'e veya sahâbeye ulaştığı 122 merfû ve mevkuf rivayet bir araya getirilmiştir), yine İbn Hacer'in el-Muvaṭṭa' nüshaları arasındaki farkları müsned tertibinde ele aldığı Ziyâdâtü ba'zi'l-muvaṭṭa'ât 'alâ ba'z (Ezher Ktp., Mecmua, nr. 109, vr. 107-122), Muhammed b. Ali es-Senûsî el-İdrisî'nin Muḥaddimetü Muvaṭṭa'i'l-Îmâm Mâlik (Kahire 1374; Beyrut 1388, müellifin İkâzu'l-vesnân'ı ile birlikte) adlı eserleri anılabilir. Yakın zamanlarda Muhammed Habîbullah Şinkîti Delîlû's-sâlik ilâ Muvaṭṭa'i Mâlik adıyla bir manzume kaleme almış (Kahire 1340) ve bunu İdâetü'l-ḥâlik min elfâzı Delîlû's-sâlik ilâ Muvaṭṭa'i'l-Îmâm Mâlik ismiyle şerhetmiştir (Kahire 1354). Ali Abdüllatîf et-Ta'rîf bi-Kitâbi'l-Muvaṭṭa' (Kahire 1382), Süleyman Sâdık el-Bîre el-Muvaṭṭa' ve menhecü'l-Îmâm Mâlik el-fıkhî fihi adlı yüksek lisans çalışmasını (1394, Câmîatü'l-İskenderiyye külliyyetü'l-âdâb kısmü'l-lugatî'l-Arabiyye), Muhammed Alevî b. Abbas el-Mâlikî el-Hasenî Fazlû'l-Muvaṭṭa' ve 'inâyetü'l-ümmeti'l-İslâmiyye bih adlı eserini (Kahire 1398), Nezâr Hamdân el-Muvaṭṭa' nüshaları arasındaki farkları, eserin metot ve özelliklerini, hadis ve fıkıh açısından değerini tesbit ettiği el-Muvaṭṭa'ât li'l-Îmâm Mâlik: Dirâse naşşıyye muḳârene fi nüshehâ, ihtilâfâtihâ'yı (Dımaşk 1412/1992) kaleme almıştır. Ayrıca Hâlid b. Cum'a el-Harrâz ve Faysal b. Fâris eş-Şâmî'nin el-Muvaṭṭa' şerhlerinden et-Temhîd, el-Müntekâ, Tenvîrû'l-ḥavâlik ve Şerḥu'z-Zürkânî'yi esas alarak hazırladıkları Fehârisü eḥâdisi'l-Muvaṭṭa' ve mevâdi'uhâ fi şürûhih (Riyad 1410/1990), Hammâdî el-Yûsufî'nin Merâsîlü'l-Muvaṭṭa' bi-rivâyeti Yaḥyâ b. Yaḥyâ el-Leysî (1982, Külliyyetü'z-Zeytûniyye li's-şer'îati ve usûli'd-dîn), Hasan ez-Zeyn el-Filâlî'nin el-Muvaṭṭa' şerhlerinden yazma ve matbu olanlarla çeşitli kaynaklarda geçmekle beraber günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyenleri tesbit etmeye çalıştığı makalesi (bk. bibl.) burada zikredilebilir. el-Muvaṭṭa' Ahmet M. Büyükcınar, Yaşar Erol, Ahmet Arpa, Durak Pasmaz ve Abdullah Yücel tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (I-II, İstanbul 1982; I-IV, İstanbul 1984).

BİBLİYOGRAFYA

İmam Mâlik, el-Muvaṭṭa' (nşr. Takıyyüddin en-Nedvî), Dımaşk-Beyrut 1412/1991, I-III, Abdülfettâh Ebû Guddê'nin girişi, I, 7-30; Leknevî'nin girişi, I, 73-108; a.mlf., a.e. (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1999, neşredenin girişi, s. 5-12; Kâdî İyâz,

Tertîbü 'l-medârik, I, 191-203; İbnü's-Salâh, Risâle fî vaşlî'l-belâğâtî'l-erba'a fî'l-Muvaṭṭa' (nşr. Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. Sıddîk – Abdülfettâh Ebü Gudde, Tâhir el-Cezâirî, Tevcihü'n-nazar [nşr. Abdülfettâh Ebü Gudde], II içinde), Halep 1416/1995, s. 911-937; Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ, VIII, 52-54; XVIII, 203; İbn Hacer el-Askalânî, el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfehres (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut 1415/1994, I, 434; Keşfü'z-zunûn, II, 1907-1908; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik, Beyrut 1407/1987, I, 2-9; Abdülaziz ed-Dihlevî, Bustânü'l-Muhaddisîn (trc. Ali Osman Koçkuzu), Ankara 1986, s. 17-66; Brockelmann, GAL, I, 185-186; Suppl., I, 297-299; J. Schacht, "Deux éditions inconnues du Muwatta'", Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi Della Vida, Roma 1956, II, 477-492; M. M. Ebü Zehv, el-Ḥadîs ve'l-muhaddis ûn, Kahire 1378/1958, s. 245-259; M. Zubayr Sıddîqî, Hadîs Edebiyatı Tarihi (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1966, s. 33-34; Sezgin, GAS, I, 458-464; M. Zâhid Kevserî, Makâlât (nşr. Râtib Hâkimî), Humus 1388, s. 97-102; Emîn el-Hûlî, "Muvaṭṭa'ü Mâlik", Tî, I, 263-275; M. Tâhir İbn Âşûr, Keşfü'l-muḡaṭṭâ mine'l-me'ânî ve'l-elfâzî'l-vâkıra fî'l-Muvaṭṭa', Tunus 1975, s. 5-47; Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Kütübü's-sünne, Kahire 1399/1979, s. 9-52; Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, "Şübühât havle'l-Muvaṭṭa' ve reddühâ", Nedvetü'l-İmâm Mâlik, Fas 1400/1980, II, 101-158; Haldûn el-Ahdeb, Esbâbü ihtilâfî'l-muhaddisîn, Cidde 1407/1987, II, 634-646; Muhyiddin Atıyye v.dğr., Delîlü'l-müel-lefâtî'l-ḥadîs, Beyrut 1416/1995, II, 531-540; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, Ḥulâşatü'l-edille mine't-tecrîd ve'ḥtişârî't-Temhîd, Dârülbeyzâ 1420/1999, s. 13-22; M. Yûsuf Gurâyâ, "Historical Background of the Compilation of the Muvaṭṭa' of Mâlik b. Anas", IS, VII/4 (1968), s. 379-392; Hasan ez-Zeyn el-Filâlî, "Bibliyoğrafiyâ şürûhi Muvaṭṭa'i'l-İmâm Mâlik", el-Muvâfaqât, sy. 2, Cezayir 1413/1993, s. 369-385; Vehbe ez-Zühaylî, "el-İmâm Mâlik ve kitâbühü el-Muvaṭṭa'", a.e., sy. 2 (1413/1993), s. 408-421; Bedreddin el-Kettânî, "Dirâsât 'an kitâbi'l-Muvaṭṭa' li'l-İmâm Mâlik raḍiyallâhü 'anh", Ḥavliyyâtü Külliyyeti'l-âdâb ve'l-ulûmî'l-insâniyye, sy. 2, Dârülbeyzâ 1985, s. 29-42; Abdel-Magid Turki, "Le Muvaṭṭa de Mâlik, ouvrage de fiqh, entre le ḥadîth et le ra'y, ou comment aborder l'étude du mâlikisme kairouanais au IV/Xe siècle", St.I, LXXXVI (1997), s. 5-35; H. Lammens, "Mâlik b. Anas", İA, VII, 253-254; İbrâhim Harekât, "Ebû Mus'ab", DİA, X, 194; Tayyar Altıkulaç, "Hüseynî, Ebü'l-Mehâsin", a.e., XIX, 23; Leys Suûd Câsim, "İbn Abdülber en-Nemerî", a.e., XIX, 269-270; M. Yaşar Kandemir, "İbn Hacer el-Askalânî", a.e., XIX, 520, 524; a.mlf., "İbn Nâsirüddin", a.e., XX, 226; Ahmet Özel, "İbnü'l-Hazzâ", a.e., XXI, 81; a.mlf., "İsâ b. Sehl", a.e., XXII, 485.